

ПРОБЛЕМА УДОСКОНАЛЕННЯ УРОКУ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Сергій МЕЛЬНИЧУК (Кіровоград)

У статті розкривається педагогічні погляди В.О.Сухомлинського щодо удосконалення уроку в класно-урочній системі навчання.

Ключові слова: урок, навчання, слово, розвиток, мислення, стимул, розумові сили, пам'ять, радість, насолода, інтерес.

В статті раскрываются педагогические взгляды В. А. Сухомлинского на проблему усовершенствования урока в классно-урочной системе обучения.

Ключевые слова: урок, обучение, слово, развитие, мышление, стимул, умственные силы, память, радость, наслаждение, интерес.

«Урок-це дзеркало загальної і педагогічної культури вчителя, мірило його інтелектуального багатства, показник його кругозору, ерудиції.»

(В.О. Сухомлинський)

Постановка проблеми. Урок як основна форма навчального процесу пройшов складний більш ніж двохсторічний шлях свого розвитку від Я. А. Коменського і до сьогодення. Як відомо, він має позитивні риси і певні недоліки в його організації і структурі. Протягом багатьох років у їх проведенні формувалися до певної

міри шаблон, трафаретність, що негативно впливало на розумовий розвиток учнів та втрачання інтересу до школи, навчання. Передові вчителі, науковці, як вітчизняної, так і зарубіжної педагогіки постійно працювали над удосконаленням уроку.

Сучасні науковці і вчителі протягом останніх років все активніше звертаються до проблеми удосконалення уроку в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського, враховуючи те, що ця проблема у зв'язку з розвитком сучасних

педагогічних технологій набуває пріоритетного напрямку у навчальній діяльності.

Мета статті – розглянути особливості використання педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського щодо удосконалення уроку (змісту, форм, методів, прийомів), покликаних привернути увагу вчителів до роздумів, до роботи в цьому напрямку над собою з метою оновлення уроків відповідно до сучасних освітніх вимог.

У кінці 50-х років минулого століття розроблена Я. А. Коменським і впроваджена в систему шкільної освіти класно-урочна система навчання (1732р), в якій основною формою навчання був урок. При його проведенні протягом багатьох років спостерігалась певна трафаретність, шаблонність. Майже кожен урок мав постійну структуру, а діяльність учнів зводилась в основному до слухання, запам'ятовування і в разі потреби репродукції навчального матеріалу.

В. О. Сухомлинський не мирився з усталеним трафаретом у побудові навчального процесу на уроці і на основі власного досвіду та досвіду передових вчителів дійшов висновку, що однією із причин труднощів для дітей у навчанні є те, що знання часто залишаються нерухомим вантажем, не застосовуються у повсякденному житті і передусім в надбанні нових знань.

В. О. Сухомлинський підкреслював, що у практиці роботи значної кількості вчителів стало правилом при оцінці знань добиватися вірних відповідей на поставлені питання і, виходячи з цього здібним і знаючим вважався той учень, який мав гарну пам'ять про ті знання, які вимагав вчитель. Звідси випливає, що ми перевіряємо лише одну функцію мозку – пам'ять, в той час як друга важлива функція мозку – мислення, залишається осторонь.

Напрошується висновок, що шкільна освіта в основному спрямована на накопичення інформації і тренування пам'яті. Розвитку мислення відводиться другорядна роль, а іноді не надається ніякого значення, а звідси випливає, що навчальний процес спирається на другорядну функцію людського мозку – пам'ять, в той час як його основній функції – мисленню надається порівняно мало уваги. Нерідко сама відповідь і його форма означає для вчителя більш важливою, ніж логічні міркування до неї. Вчитель, як правило, вимагає однієї вірної відповіді як результат запам'ятовування, оцінка для вчителя стала показником гарної пам'яті, а не уміння мислити.

Це призводить до того, що знання відриваються від духовного життя учня, від його інтелектуальної сфери, а опанування навчального матеріалу, як стверджує В. О. Сухомлинський, перетворюється на нудне заняття, на самоціль.

На основі вище зазначеного та з метою усунення вказаних недоліків В. О. Сухомлинський подає цілий ряд цінних, практичних порад вчителям.

Розглянемо найбільш важливі:

1. «У початкових класах з перших кроків найважливішим елементом знань дитини стає слово. Точніше реальний навколишній світ, який виражається, відбивається в думці і слові. Цей світ відкривається дитині все новими і новими, невідомими їй до школи гранями. Перші і, мабуть, найширші кроки до шляху пізнання дитина робить завдяки спостереженням, живому спогляданню, завдяки слову. Коли ви хочете, щоб знання не перетворились на мертвий, непорушений вантаж, який унеможливує дальший рух по сходинках пізнання, зроби слово одним із інструментів дитячої творчості.

Досвідчені вчителі практично орієнтуються на те, що в розумовій праці школяра на першому місці мають стояти не заучування, а думка, жива творчість, пізнання предметів, речей, явищ, навколишню освіту за допомогою слова, пізнання разом з тим і найтонших його відтінків, заглиблення в ці відтінки» [5, с.367].

На підтвердження цих слів В. О. Сухомлинський наводить певну кількість прикладів щодо практичної реалізації цієї думки. Зокрема він описує прихід дітей в осінній сад, коли вчитель за допомогою слів описує яскраве різнобарвне вбрання, коли природа готується до довгої й холодної зими, але цей словесний опис краси саду стане лише нагромодженням думок вчителя у голові учнів, а вчитель повинен прагнути, щоб ці слова стали активною силою в серцях дитини, щоб діти самі за допомогою слова розповіли про те, що вони бачать, відчувають. І у дітей народжується на основі думки чудові слова-вирази про красу природи, які вони виражають захоплено, емоційно. Діти вчать думати, у них формується почуття радості, насолоди від пізнання.

2. Активність розумової праці учнів. В. О. Сухомлинський говорить про два види активності: 1) учень вивчив прочитане, хоч і не все зрозумів, але жваво відповідає на запитання вчителя. Це також активність, але вона не може розвивати розумові здібності і поглиблювати рівень знань; 2) активність думки, коли знання розвиваються при глибокому осмисленні і їх застосуванні до розв'язання навчальних і життєвих завдань.

У зв'язку з цим випливає висновок щодо розуміння поняття міцності знань. У педагогіці міцними знаннями вважаються такі, які учень сприйняв, усвідомив, запам'ятав і може використати при розв'язанні навчальних і життєвих завдань, а формальними такі, які він запам'ятав, але не може застосувати в навчальних або життєвих цілях.

Підкреслюючи необхідність активної розумової праці учнів у процесі навчання, науковець пропонує: учити треба так, щоб знання добувалися на основі уже наявних знань, добувати знання – це означає відкривати істини, відповідати на запитання [2, с.454].

3. Вчити учнів так, щоб знання добувалися на основі вже раніш здобутого.

У цьому він вбачає високу майстерність вчителя. Тут мова йде про систему опорних знань, на яку вчитель опирається при вивченні нового матеріалу. Відомо, що такими опорними знаннями є: 1) попередньо вивчений матеріал; 2) життєвий досвід учнів. Вчитель, готуючись до уроку, повинен розуміти, що він не починає все спочатку, а базується на раніш засвоєному матеріалі та певному життєвому досвіді учнів.

Такий підхід повинен здійснюватися на всіх рівнях навчання: дошкільна, початкова, середня і вища освіта.

4. Домагатися, щоб навчання було складною роботою думки, було здобуванням знань. На переконання Василя Олександровича це означає: відкривати істини, встановлювати причинно-наслідкові та інші існуючі різноманітні зв'язки, це значить відповідати на запитання. Вчитель на уроці повинен домагатися, щоб діти побачили незрозуміле і перед ними постало запитання. Він пише: «Якщо вам пощастило досягти цього – то вже половина успіху», тому «Готуючись до уроку, треба продумувати матеріал саме з цієї точки зору – знайти непомітні, з першого погляду, «вузлики», де сплітаються причинно-наслідкові, часові, функціональні зв'язки, з яких і народжується питання, а питання це вже стимул, що збуджує бажання знати...» [5, с. 369] і наводить приклади реалізації цієї вимоги.

5. Викладати так, щоб підвести учнів до осмислення змісту навчального матеріалу. При цьому вчитель повинен для себе встановити: що саме з'ясовувати на уроці до кінця, а що залишити недоказаним. Недоказане – це немовби приманка для мислення учнів, і на цій основі прагнути, щоб учні на базі раніш засвоєного матеріалу ставили питання і шукали на них відповіді. Отже, говорить Василь Олександрович, використання наявних з усього запасу знань учнів для постановки питання і відповідей на них – є одним із шляхів глибокого засвоєння навчального матеріалу. Одночасно, науковець підкреслює необхідність в процесі осмислення навчального матеріалу активно залучати до праці найбільш пасивних і найбільш неуважних учнів різними способами, серед яких один із них – завдання для самостійної роботи. Для того щоб діти активно працювали, можна рекомендувати такий прийом: підводити учнів до запитання, а відповідь на них дає сам вчитель, або ж за активною допомогою учнів, але для

цього вчителю потрібно добре знати рівень знань учнів.

6. Особливої уваги в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського заслуговують його поради щодо розвитку активної розумової діяльності учнів в процесі вивчення природничих дисциплін. Він підкреслює, що здатність мислити та результати розумової діяльності повинні, насамперед, формуватися на підставі спостережень над предметами і явищами навколишнього світу. З цього приводу науковець подає низку цінних педагогічних порад щодо форм, методів та прийомів активізації розумової діяльності учнів у процесі вивчення природничих навчальних дисциплін [2, с. 116-121].

7. Застосування засвоєних знань для розв'язання навчальних або життєвих завдань. Відомо, що міцними знаннями ми вважаємо ті, які учень сприйняв, усвідомив, запам'ятав і може використати при вирішенні певних навчальних або життєвих проблем. Звичайно знання з кожного навчального предмета використовуються по-різному на теоретичному і практичному рівні. Василь Олександрович підкреслював що «найважливіші ідеї навчальних предметів глибоко усвідомлюються і переживаються лише тоді, коли істинність ідей якоюсь мірою перевіряється життям, практикою» і формулює низку дидактичних і виховних умов щодо застосування знань з різних навчальних предметів [2, с. 122-126].

8. Роль і місце оцінки в активізації інтелектуальної праці учнів. В. О. Сухомлинський відзначав, що важливою умовою активізації розумової діяльності є правильна оцінка знань, умінь і навичок учня та виділив хибні існуючої в той час системи оцінювання знань [2, с. 125].

На основі його поглядів можна виділити такі дидактичні вимоги до оцінки знань учнів: об'єктивність оцінки, диференційований підхід до оцінки знань різних учнів класу, зрозумілість оцінки для учня тощо. Великого значення автор надавав особливостям оцінки знань учнів початкової школи і, зокрема, першокласників, коли учень ще не навчився працювати самостійно. Ця вимога врахована при виробленні умов щодо оцінювання навчальних досягнень учнів першого класу (шестирічок).

9. Великого значення В. О. Сухомлинський надавав проблемі розвитку мислення на уроках різних навчальних предметів. Звертаючись до вчителя, він пише: «Мислителем ваш вихованець стане лише тоді, коли ви приходите до нього з думкою, запалюєте його своєю допитливістю, жадобою і невситимістю пізнання, передаєте йому почуття гордості мислителя.

Урок – перше вогнище, зігрівшись від якого людина прагне стати мислителем. Я вбачаю найважливішу виховну мету уроку в тому, щоб запалити в маленької людини вогник жадоби пізнання. Якщо після мого уроку у підлітка немає бажання знати більше, ніж я йому розповів, якщо це бажання не перетворюється в прагнення, в стимул, що спонукає багато годин сидіти над книжкою, – значить виховної мети не досягнуто. Прийти в клас з думкою-це значить, образно кажучи, принести подив. Вихованець мій повинен пережити почуття подиву, побачивши безмежний океан знань, відчути себе не безсилою порошинкою, а сміливим мореплавцем. Мій урок повинен надихати його сміливістю, потрібною для того, щоб плисти в океан знань. Книжка може перетворити подив у допитливість, інтерес...» [2, с. 360].

10. Підготовка до уроку. Проблема вільного часу. В. О. Сухомлинський аналізує скарги вчителів на всеохоплюючу, болючу проблему шкільного життя-наявність вільного часу, пов'язану з підготовкою вчителя до якісного уроку. З цією метою він проаналізував досвід передових вчителів і на цій основі дає вчителям ряд цінних порад. При відвідуванні відкритого, гарно проведеного уроку, вчителем історії колеги запитали його: «скільки часу ви готувались до цього уроку» і одержали таку відповідь: «До цього уроку я готувався все життя – відповів учитель.-Ну, а безпосередня підготовка до цієї теми, лабораторна, можна сказати, підготовка, зайняла хвилин п'ятнадцять».

Аналізуючи цю та багато інших думок щодо підготовки уроку, В. О. Сухомлинський пише: «У чому ж полягає ця підготовка? Це – читання. Повсякденна, на все життя дружба з книжкою. Дзюрчання струмочка, яке не припиняється ні на один день і поповнює річку думки. Читання не для завтрашнього уроку, а з органічної потреби, жадоби знань. Якщо хочете, щоб у вас було більше вільного часу, щоб підготовка до уроку не виливалася в одноманітне, нудне сидіння над підручником, читайте наукову літературу. Треба, щоб шкільний підручник з основ науки, яку ви викладаєте, був для вас азбукою. Щоб у морі ваших наукових знань, основи яких ви даєте школярам підручник, був краплею. Тоді, на підготовку до уроків не йтиме кілька годин» [2, с. 441].

11. Як зробити урок цікавим? В. О. Сухомлинський пише, що кожний вчитель мріє про те, щоб навчання на його уроках було цікавим для учнів і відповідає: «Урок іде цікаво – це значить, що навчання, мислення супроводжуються почуттями піднесення, схвилюваності учня, подиву, інколи навіть зачудування перед істинною, яка відкривається, усвідомленням і відчуженням своїх розумових

сил, радістю творчості, гордістю за велич розуму й волі людини» [2, с.479]. Це означає що урок завершено в організаційному, логічному і психологічному розумінні.

Разом з цим науковець накреслює шляхи щодо підготовки та проведення таких уроків, зокрема:

– пробудження і формування інтересу учнів до знань, використовуючи відомі в педагогіці форми, методи, прийоми;

– проводити урок так, щоб учні по можливості самі відкривали джерело інтересу, щоб учні залучались до активної розумової праці;

– підбір до уроку змістовного, цікавого навчального матеріалу, фактів, явищ, подій, життєвих прикладів тощо;

– готуючись до уроку необхідно продумати такі точки на уроці завдяки яким розкривається щось нове, несподіване з погляду пізнання істин і закономірностей навколишнього світу, пізнання чогось прихованого, невидимого з першого погляду, тощо.

12. Боротьба з механічним запам'ятовуванням та заучуванням. З цього приводу В. О. Сухомлинський зазначає:

«Як великого нещастя бійтеся того, щоб розумові сили підлітка чи юнака йшли тільки на запам'ятовування, заучування. Це небезпечний ворог гармонійного розвитку. Наш педагогічний колектив докладає багато зусиль, щоб у кожного учня було читання, не пов'язане безпосередньо з уроками (але, звичайно, викликане інтересами і питаннями, що виникли на уроці). Читати з потреби думати підліток, юнак повинен у два-три рази більше, ніж задано за підручником;- до такого висновку приводить багаторічний досвід. Читання з потреби думати – головна умова розвитку розумових здібностей, становлення творчого розвитку. В читанні з потреби мислити, узнавати, дивуватися могутністю і силою розуму і полягає зміст інтелектуального життя особистості. Без такого читання сидіння над підручником неминуче перетворюється в зубрячку, притупляє розум, перетворює навчання в тяжку повинність. Там, де немає читання з потреби мислити й узнавати, оволодіння підручником стає непосильною працею. Небажання вчитися виникає через відсутність багатого, насиченого, інтелектуального життя» [2, с. 361].

Підводячи підсумки, зазначимо, що проблема удосконалення уроку займала надзвичайно важливе місце у педагогічній діяльності Василя Олександровича, науковець торкався її безпосередньо або опосередковано у значній кількості наукових праць. У предметному покажчику [5, с.636] названо біля 150 наукових праць, безпосередньо присвячених проблемам уроку, але ознайомлення з його

працями (Т.1-5) дає підстави стверджувати, що ними не обмежується ця педагогічна проблема, науковець звертається до неї у багатьох інших публікаціях.

Нами досліджено і розкрито лише окремі аспекти багатогранної педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського щодо важливої у педагогічній науці проблемі удосконалення уроку.

Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського щодо удосконалення уроку носить комплексний характер і торкається удосконалення всіх функцій навчального процесу на уроці: освітньої, виховної, розвивальної, його змісту, форм, методів, прийомів, структури, особливої уваги, як ми бачимо, надається розвитку мислення, боротьби

з механічним заучуванням, зазубрюванням навчального матеріалу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 653 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.2. – 670 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – 669 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.4. – 637 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.5. – 376 с.